

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що правопорушник, очевидці та інші особи як учасники протокольної форми досудової підготовки матеріалів в ході її застосування володіють певними правами і несуть певні обов'язки, які, безумовно, слід закріпити у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Список літератури: 1. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник. К., 1999. 2. О.В. Баулін, О.І. Поповченко. Процесуальний порядок оформлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів міліцією: Навчально-практичний посібник. К., 2002. 3. Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Провадження дізнання в Україні: Навчально-практичний посібник. К., 1999. 4. О.В. Баулін, О.І. Поповченко. Процесуальний порядок оформлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів міліцією: Навчально-практичний посібник. К., 2002. 5. Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Провадження дізнання в Україні: Навчально-практичний посібник. К., 1999. 6. В.М.Тертишник. Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник. Київ, 1999. 7. Владим. Даль. Толковий словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т.2. 8. Словарь русского языка в 4-х томах. Академия наук СССР. Институт русского языка / Под ред. А.П. Евгеньевой. 3-е издание стереотипное. М., 1986. Т.2. 9. Юридичний вісник України. 1996. № 23. 5-12 червня.

Надійшла до редколегії 11.12.2002 р.

О.В. Мельник

Окремі аспекти прокурорського нагляду як одного із заходів забезпечення законності

Теоретична розробка проблем прокурорського нагляду відіграє суттєву роль у здійсненні завдань з подальшого поліпшення прокурорського нагляду – однієї з важливих гарантій дотримання законності, захисту прав та законних інтересів громадян. У науковому аспекті прокурорський нагляд є системою особливих правових відносин, тобто суспільних зв'язків, що виникають між прокуратурою, службовими особами і громадянами, на яких поширюються її наглядові функції у зв'язку із застосуванням, виконанням і дотриманням норм права.

Завдання кримінального судочинства є загальними для всіх правоохоронних органів, на які законом покладений обов'язок боротьби зі злочинністю. Прокуратура вирішує ці завдання в специфічних формах, що відрізняються за своєю юридичною природою від процесуальних форм, властивих іншим органам. Форми, у яких діє прокурор, визначаються сутністю прокурорського нагляду і є відмінними в окремих стадіях кримінального судочинства.

Вирішальне значення має досудове розслідування кримінальних справ, бо саме в цій стадії переважно розкривається злочин. Правильна організація досудового слідства визначає ефективність судового процесу, гарантує права осіб, притягнутих до участі в кримінальному судочинстві. Від того наскільки швидко буде встановлена подія злочину, викриті злочинці, припинена їх злочинна діяльність, залежить успіх боротьби зі злочинністю.

Ефективність прокурорського нагляду забезпечується своєчасною пе-

ревською перебігу слідства, наданням вказівок про напрямки слідства, особистою участю у провадженні окремих слідчих дій, своєчасним розглядом скарг на дії слідчого. Доцільною була б участь прокурора в окремих етапах досудового слідства, наприклад, при пред'явленні обвинувачення, при пред'явленні обвинувачуваному матеріалів справи для ознайомлення. Це буде сприяти зміцненню законності на досудовому слідстві, усуненню можливих помилок слідчого, підвищенню ефективності прокурорського нагляду.

Якщо спробувати дати загальну характеристику кримінально-процесуальних відносин, що виникають в процесі досудового слідства між слідчим і прокурором, то їх можна було б визначити як співробітництво в ім'я досягнення єдиної мети — розкриття злочину і притягнення винних до відповідальності.

Згідно норм кримінально-процесуального права, вся повнота відповідальності за якість і ефективність досудового слідства покладена на слідчого; прокурорський нагляд за слідством стосується всіх сторін розслідування і може здійснюватися різними передбаченими законом засобами, у тому числі і шляхом особистого проведення окремих слідчих дій; вказівки прокурора можуть стосуватися всіх питань розслідування справи, у тому числі і напрямків слідства.

Прокурор несе відповідальність за ті дії, які він особисто здійснює, за вказівки, які дає слідчому. Прокурорський нагляд за розслідуванням конкретної кримінальної справи повинен бути поставлений так, щоб він не зводився до дріб'язкової опіки над слідчим, а також не носив характеру стороннього спостереження. Прокурор завжди повинен бути в курсі слідства і ефективності окремих слідчих дій, впевнений у правильному напрямку слідства, постійно наглядати за забезпеченням повноти і всебічності слідства, його об'єктивністю, попереджати і припиняти слідчі дії, що протирічать закону.

Характеристика відносин між слідчим і прокурором полягає в тому, що слідчий у процесуальному плані займає підлегле стосовно прокурора положення, але разом з тим він процесуально незалежний і вправі оскаржити будь-яку неправильну на його думку вказівку прокурора.

Взаємини між прокурором і слідчим повинні завжди відбуватися у формі процесуальних відносин, що є умовою підвищення відповідальності кожного з них, забезпечення самостійності слідчого при збереженні нагальної ролі прокурора.

Точне дотримання закону, відповідно до якого на слідчого покладено обов'язок провадження досудового слідства, а на прокурора здійснення нагляду за законністю дій слідчого, чітке розмежування функцій слідчого і прокурора мають своєю метою забезпечення ефективності діяльності як слідчого, так і прокурора.

Особливості прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів пов'язані з тим, що злочин є найбільш небезпечним порушенням закону.

Тому на прокурора покладений обов'язок вживати заходів, щоб жоден злочин не залишився нерозкритим, ні один злочинець не уник відповідальності.

Безпосереднє провадження слідства є функцією органів дізнання і досудового слідства. Однак оскільки ця діяльність спрямована на виявлення небезпечних правопорушень і суттєво впливає на законні права та інтереси громадян, вона регламентована кримінально-процесуальним законодавством, а прокурору надані особливі повноваження щодо нагляду за нею. Використовуючи свої права, прокурор фактично здійснює процесуальне керівництво діяльністю слідчих і органів дізнання, вникає в сутність розслідування і повинен домагатися фактичного виконання завдань цієї стадії судочинства.

Це положення є вихідним для правильного вирішення багатьох питань, що стосуються прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів. Зокрема, ймовірно, що ефективність цього нагляду не можна розглядати у відриві від ефективності розслідування.

Побудова і функціонування системи прокурорського нагляду відбувається на основі врахування закономірностей. Тому вдосконалення прокурорського нагляду за слідством вимагає вивчення закономірностей розслідування.

Закономірності мають різний рівень спільності і відносяться як до розслідування в цілому, так і до окремих його стадій. Звідси специфіка організації і методики нагляду за дотриманням загальних умов розслідування, взаємодією слідчого з органами дізнання, провадженням окремих слідчих дій, діяльністю слідчого й органів дізнання на різних етапах розслідування, вирішенням окремих завдань, розслідуванням окремих видів злочинів і т. ін. Організація і методика прокурорського нагляду базуються на обліку закономірностей, властивих даній діяльності. У зв'язку з цим їх вивчення і розробка рекомендацій з організації і методики нагляду мають велике практичне значення. Сьогодні ще не достатньо розроблено методик нагляду за розслідуванням окремих видів злочинів, а в багатьох випадках вони потребують подальшого удосконалювання, наприклад нагляд за провадженням окремих слідчих дій, взаємодія слідчого з органами дізнання й ін.

Рекомендації з організації і методики прокурорського нагляду на різних ділянках, як і за розслідуванням у цілому, повинні передбачати визначену систему роботи. Саме тоді, коли прокурорський нагляд здійснюється по продуманій і прийнятій з урахуванням конкретних умов системі, він буває найбільш ефективним. І, навпаки, недостатньо упорядкована, а тим більше хаотична, безсистемна діяльність прокурора знижує ефективність нагляду.

Розробка системи нагляду на тому чи іншому етапі розслідування ґрунтується на загальних для даного етапу закономірностях, які при цьому теж треба розглядати не розрізнено, а взаємопов'язано, системно. До її змісту входить визначення конкретних об'єктів і напрямків нагляду, засобів

і методів одержання інформації і її вивчень, способів реагування, періодичності перевірок тощо. Усі ці міри, безумовно, повинні базуватися на кримінально-процесуальному законодавстві України і Законі України "Про прокуратуру".

Застосовуючи ту чи іншу систему здійснення нагляду варто враховувати, що закономірності розслідування, як все загальне, існують лише в окремому, виявляються при розслідуванні конкретних злочинів. Так само і загальна організація прокурорського нагляду спрацьовує при нагляді по окремих справах. Оскільки ж розслідування кожного конкретного злочину, як всяке окреме, характеризується безліччю індивідуальних властивостей, що є об'єктивною закономірністю, остільки система прокурорського нагляду повинна передбачати його гнучкість при практичному здійсненні. Це означає необхідність у кожному окремому випадку при визначенні і вживанні конкретних заходів враховувати своєрідність обстановки.

Особливе значення для прокурорського нагляду мають типові порушення закону та інші недоліки розслідування, що тягнуть за собою в ряді випадків нерозкриття злочинів, і, як наслідок, невиконання завдань кримінального судочинства. Прокурорський нагляд покликаний виявляти і попереджати їх. Багато з цих порушень і недоліків щорічно повторюються в тотожній формі. Це свідчить про стабільність причин і умов, які їх породжують. Організація і методика прокурорського нагляду за розслідуванням злочинів повинні виходити зі знання зазначених типових порушень і недоліків, їх причин.

Ефективність прокурорського нагляду залежить від своєчасності одержання й обсягу інформації про злочин, а також від своєчасності реагування на це, а також вибору найбільш правильних способів впливу на діяльність слідчих і органів дізнання.

У зв'язку з цим доцільно виділяти і зосереджувати увагу на ключових моментах у розслідуванні. Деякі з них є загальними для всіх злочинів порушення кримінальної справи, пред'явлення обвинувачення тощо, а інші ж характерні для декількох чи окремих видів злочинів (огляд місця події, організація ревізії, призначення експертів).

Виділення ключових моментів пов'язано з вирішенням завдань розслідування і прокурорського нагляду. Причому в одних випадках це може бути комплекс завдань, а інших в інших окреме з них. Ключові моменти вирішення кінцевих завдань розслідування, як правило, складають взаємозалежний ланцюг ланок. Так, в аспекті розкриття більшості злочинів ними є розгляд повідомлень про злочин, провадження огляду місця події, а також вчинення інших слідчих дій.

Прокурорський нагляд здійснюється конкретними особами-прокурорами різних ланок органів прокуратури. Тому прокурорська діяльність і її ефективність прямо залежать від рівня знань і досвіду прокурорів. Для того, щоб успішно здійснювати нагляд за діяльністю слідчих і органів дізнання, кожен прокурор повинен володіти досягненнями наук, що вивчають закономірності розслідування і самого прокурорського нагляду.

Як відомо, закономірності розслідування вивчають науки кримінального процесу, криміналістики, судової психології та інші. Їхні дані використовуються при науковому дослідженні і розробці проблем прокурорського нагляду. Варто враховувати також те, що розслідування будуватиметься на знанні закономірностей злочинів, досліджуваних такими галузями науки, як кримінологія і кримінальне право, і відображених у них характеристиках злочинів (кримінологічної, кримінально-правової, криміналістичної та ін.).

Відповідність закону конкретних актів і дій всіх учасників суспільних відносин і верховенство закону в загальній системі права, що регулюють різні сфери державного і громадського життя, чи, іншими словами, режим законності – це якісна характеристика демократичної, правової держави.

Зміцнення і розвиток демократичної, правової держави України невіддільне від зміцнення і розвитку законності, що охороняє суспільний і державний лад, систему господарства, власність, права і законні інтереси громадян, підприємств, установ і організацій.

Дотримання законів і підзаконних правових норм, застосування їх до фактів і відносин, що складають зміст суспільного буття, вимагають безлічі різних взаємозалежних заходів, які тільки в сукупності в силі забезпечити їх повсякденне дотримання в практичній діяльності.

Практика незаперечно доводить, що для неухильного дотримання законності у всіх сферах державного і громадського життя, необхідна ціла система заходів, серед яких прокурорський нагляд за дотриманням законів, займає місце лише одного з заходів, лише одного з методів серед інших. Прокуратура і нагляд, що здійснюється нею, за дотриманням і правильним застосуванням законів складає лише одну з підсистем у загальній системі правоохоронних органів і правоохоронної діяльності держави, один із самостійних складних по своїй функціональній структурі елементів цієї правоохоронної діяльності.

У системі юридичних гарантій правильності застосування норм права і зміцнення законності прокурорському нагляду належить особливе місце, оскільки його завданням є додержання і правильного застосування законів всіма установами, організаціями, службовими особами і громадянами, охорона державного і суспільного ладу, економіки, прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ і організацій.

Інтенсивна законотворча діяльність вимагає підвищення активності й органів прокурорського нагляду, їхньої пильної уваги до того, щоб практичне застосування нових законодавчих актів не супроводжувалося помилками, що залишаються без виправлення, щоб видання підзаконних нормативних актів не розходилося з законом, щоб у практиці повсюдно було забезпечено виконання всіх законів.

Думається, що давно назріла необхідність нормативно визначити межі і форми прокурорського нагляду за законністю оперативного-розшукових дій, дізнанням та діяльністю всіх органів, що ведуть боротьбу зі злочинні-

стю, тим більше що ні в теорії, ні в практиці єдиного розуміння в цих питаннях нема.

Всі аспекти правові гарантії прокурорського нагляду за дотриманням і правильним застосуванням законів тісно пов'язані між собою. Недосконалість кожного з них у кінцевому рахунку негативно позначається на всій діяльності прокуратури, на загальному стані прокурорського нагляду за дотриманням законів усіма відомствами, організаціями, службовими особами і громадянами.

Але було б невірно зводити всю проблему удосконалювання прокурорського нагляду за дотриманням і правильним застосуванням законів тільки до удосконалення безпосередньо правових факторів цієї діяльності. Для успішного рішення такої великої і багатобічної задачі необхідні також облік і удосконалення факторів, що визначають професійну підготовку і рівень правосвідомості працівників прокуратури, потрібна розробка і впровадження основ наукової організації праці на всіх ланках прокурорських органів.

Список літератури: 1. Закон України Про прокуратуру. 2. Кримінально-процесуальний кодекс України. 3. Гельдибаєв М. Х., Огородников А. А. Прокурорський надзор. СПб., 2002.

Надійшла до редколегії 20.12.2002 р.

П.В. Шалдирван

Особливості початкового етапу розслідування масових заворушень

Після введення в квітні 1961 р. в дію Кримінального кодексу України, що передбачає кримінальну відповідальність за масові заворушення, протягом 30-ти років такі злочини залишалися екзотикою (як в Україні, так і в цілому в СРСР).

Однак події, які передували розпаду СРСР засвідчили, що колективне насильство, яке приймає форми масових заворушень, у кризові та переломні часи, коли політична нестабільність породжує загальну непевність та розгубленість, традиційні норми та ідеали не можуть, а старі управлінські структури вже не здатні вирішувати нові суспільні проблеми – стало не таким вже рідким явищем.

Україна тривалий час уникала такої долі, однак соціальна напруженість у суспільстві не може пройти без наслідків. Як результат – заворушення в Криму, відомі події 9 березня 2001 р. в Києві. Можна з деякою обережністю прогнозувати нові епізоди такого колективного насильства (досить згадати дії “Білого братерства”; похорон митрополита УАПЦ на Софійській площі; дії, що дезорганізували роботу виправно-трудових установ у Маріуполі; постійні масштабні зіткнення фанів відомих футбольних клубів та ін.). Таким чином, з одного боку слідчі повинні бути готові до розслідування